

ՆԱՏՈՒՐԱԼԻՍՄԸ ԵՒ ԶՈԼԱՆ

ՖԵԼԻՔՍԻ

(Նարունակութիւն ¹⁾)

ԷՄԻԼ ԶՈԼԱ (Emile Zola)

II ԿԱՏԱՐԵԱԼ ՔՈՂԱՐԿՈՒՄՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԵՄԻ:

Une oeuvre est un coin de la nature vu à travers un tempérament.
Zola.

Մի գործ (հեղինակութիւն) բնութեան մի անկիւնն է, որը մենք հեղինակի աչքերով ենք տեսնում:

Զ. լ. ՝

Օրէկտիւ բոմանը.—Հեղինակը չի կարող անտարբեր մնալ.—Զոլան հաւատացած աչք մասին:

Նատուրալիստ բոմանը պիտի անդիմական լինի: Ֆորբերը ցոյց տւեց, որ այդ կարելի է, Զոլան այդ սկզբունքը օրէնքի վերածեց:

Զոլան իր վէպերում ոչ մտքեր ունի, ոչ զգացմունքներ, ոչ համոզմունքներ, ոչ թուլութիւններ, ոչ ցնծութիւն, ոչ վիշտ, ոչ կրիտիկական հայեացքներ: Նա այնպիսի մի դիտող է, ինչ որ է ընթերցողը, բայց կարծես աւելի անտարբեր, աւելի սառնասիրտ:

¹⁾ Տես «Մուրճ» № 6

Եւ, ճշմարիտ որ, ընթերցողը յուզուում է այս ինչ կամ այն ինչ կտորը կարդալիս, անգիտակցաբար բացականչութիւններ է արձակում կամ խորհրդածութիւններ անում իր մտքում, իսկ ըմբռնիտը լուռ է իր գրածքի մէջ, նա կարող է տանջուել կամ երջանկանալ իր գործող անձերի տանջանքներով ու երջանկութիւնով, բայց ոչ մի բառով, ոչ մի հնչիւնով նա այդ չի արտայայտի, նրա լեզւին փակ է դրած:

Այսպէս էին ուղում գրել նորագոյն ըմբռնիտները: Նրանք, ճնշելով իրանց զգացմունքները, սառնարիւն էին, կամեւում մնալ:

Այսպիսով նրանք կը ցանկանային, որ իրանց եսը միանգամայն քողարկէր, կը ցանկանային, որ ըմբռնը իսկապէս մի սլառմաճք լինէր:

Մենք չենք խօսում առ այժմ, թէ որքան այդ կարելի է, (մի ուրիշ անգամ մենք կը տեսնենք, որ այդ մի ցնորք է—իր սիրտը, իր զգացմունքները ծածկել) և թէ որքան հնարաւոր է մարդուն բոլորովին օբյեկտիւ լինել իր գրածքներում,—մենք տրամադրում ենք միայն նատուրալիստների ցանկութիւնը:

Սակայն, չնայելով այդ ցանկութեան, գուցէ և գիտակցօրէն, յաճախ ըմբռնիտները անտարբեր չեն մնում դէպի իրանց գրքերում պատմած դրամաները: Յաճախ նրանք խօսում են իրանց հերոսների բերանով, յայտնում են իրանց համոզմունքները, իրանց հայեացքները, իրանց զգացողութիւնը և այլն:

Աւելացնենք արդարութեան համար, որ Զօլան ինքը զգում էր նատուրալիստների օբյեկտիւ մնալու յաւակնութեան չափազանցութիւնը, նա հասկանում էր, որ մի մարդու ձեռի գործ (այն էլ մտաւոր աշխատութեան արդիւնք) անհրաժեշտաբար պիտի կրէր այդ մարդու ընդհանուր տրամադրութեան կնիքը:

Նորագոյն հոգեբանական դպրոցը աւելի ևս պիտի ընդարձակէր այս միջոցը և ամբողջ փիլիսոփայական էութիւններ տար իր ըմբռններում: Այս մասին մենք մանրամասն կը խօսենք մի ուրիշ անգամ:

III ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՃԻՇՏ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ:

L' homme est déterminé par le milieu.

Zola.

(Մարդս շրջավայրի պտուղ է:
Զ. Ն.)

Միջավայրի նկարագրութեան նշանակութիւնը.—Բնութեան և շրջավայրի ազդեցութիւնը մարդու հոգեկան շարժումները վրա.—Նկարագրելու երկու ձևերը, անտարբեր և հոգեբանական նկարագրութիւններ.—Մի օրինակ վերջին ձևի ճշգրիտ նկարագրութիւններ պատմական և ժամանակակից վէպերում.—Զոլայի լակունն և թուլութիւնը դէպի նկարագրութիւնները:

Միջավայր կամ շրջավայր (milieu, среда) անւանում ենք մենք այն աշխարհը, որի մէջ ապրում են բոմանի գործող անձերը: Միջավայրը, նեղ առնումով, հերոսի տունն է իր կահ-կարասիքով, իր բնակիչներով,—աւելի լայն նշանակութիւնով, նա ամբողջ երկիրն է, իր բնութիւնով: Նատուրալիստ բոմանը (և իբրև այս ուղղութեան ամենաբարձր յայտնութիւն—Զոլայինը) չի բաւականանում նեղ շրջավայրի ճշգրիտ նկարագրութիւնով, նրա նպատակն է ուսումնասիրել նոյնպէս և բնութիւնը, որտեղ կատարւում է բոմանի դրաման:

Ինչ նպատակ ունի բնութեան նկարագրութիւնը բոմանի մէջ? Ինչ կապ կայ անձրեակին եղանակի և մի սալոնում, վառ բռնխարու սռած, փափուկ բաղկաթուրի մէջ նստող մի օրիորդի մտքերի ընթացքի հետ:

Այսպիսի հարց տալ նշանակում է կասկածել, որ մի կապ կայ մեր ներքին աշխարհի և արտաքին բնութեան մէջ:

Մի փիթած ճմարտութիւն է, թէ մեր զգացմունքները կարող են հիմնական կերպով փոփոխւել դրսից եկած ազդեցութիւնների ներքոյ: Սիրահարը տարբեր յուզմունքով, տարբեր բառերով, տարբեր տոնով է յայտնում իր սէրը սիրած աւարկային, նայելով թէ որտեղ է նա.—մի գեղեցիկ այգիում թէ մի նեղ, թանձրածո սենեակում, ծովի ափին թէ աղքատիկ խրճիթում, տխուր թէ ուրախ հանգամանքներում: Մեր վիշտը թեթեւանում է, երբ դիտում ենք մի բանաստեղծական պէյզաժ և ծանրանում է ամպամած, տախտակալի երկնքի տակ:

Հետևաբար բնութեան ճիշտ նկարագրութիւնը անհրաժեշտ է հերոսների այս ինչ, կամայն ինչ հոգեկան շարժումը և նրա գործերը հասկանալու համար:

Եթէ բնութեան ազդեցութիւնը այսպիսի մեծ է անհատի վրա, որպիսի նա աւելի մեծ պիտի լինի մի ամբողջ բնակութեան վրա, որը տասնեակ տարիներ ապրում է այս ինչ կամ այն ինչ բնութեան գոգում:

Վերցրէք երկու քաղաք, մէկը ծովի ափին, միւսը նրանից հեռու: Այս երկու քաղաքների բնակիչների բարք ու վարքը, նրանց կեանքը իր բոլոր մանրամասնութիւններով տարբեր են: Մէկը ձկնորս է, միւսը հողագործ, առաջինը լողալ գիտէ, երկրորդը ոչ, առաջինի ուղեղը զբաղւած է ծովով, երկրորդինը հողով: Այս երկու միմեանցից տարբեր մարդիկ հիմնական կերպով զանազանւում են միմեանցից թէ ֆիզիկական և թէ հոգեբանորէն, հետևաբար, նրանց գործեր, էլ իրար նման չեն կարող լինել:

Այս հանգամանքը այնքան աչքի ընկնող մի հանգամանք է, որ բոլոր գրողները, ինչ ուղղութեան էլ որ պատկանէին նրանք, զգացել էին բնութեան ճիշտ նկարագրութեան կարևորութիւնը:

Զարմանալի ճշգրտութեան, մանրամասնութեան և ձոխութեան հասաւ իսկական միջավայրի նկարագրութիւնը նատուրալիստների գրչի տակ: Նրանց կարծիքով անկարելի է հասկանալ գործող անձերի արարքը ու զգացմունքները առանց տեղեկանալու մանրամասնորէն այն տան մասին, որտեղ նա ապրում է, նրա սենեակի կարասիներին, նրա հազուատի ձևի, նրա համակեացների մասին և այլն և այլն:

Այս տեսակէտից միջավայրի ուսումնասիրութիւնը նոյն նշանակութիւնն ունի բոմանի այս ինչ էպիզոդը հասկալու, ինչ որ ֆիզիոլոգիական մի փորձը հասկանալու համար՝ փորձի պայմանները:

Յիրաւի մի որ և է հոգեկան շարժում կամ որ և է արարքի շարժառիթը հասկանալու համար, երկու բան են հարկաւոր. մէկ—բոլոր նախընթաց հանգամանքները, երկրորդ—շրջավայրը, որի մէջ գտնւում է նա որոշեալ ընդհանր: Մի օրինակ կը բացատրի մեր միտքը:

Ահա մի սիրահարւած երիտասարդ, նա երկար չի վստահանում իր սէրը յայտնել իր սիրուհուն:

Մի լուսնեակ գիշեր, ծաղկալից պարտէզում, օրիորդին տխուր

տրամադրութեան մէջ տեսնելով, երիտասարդը քաջալերւում է և իր խոստովանանքը անում: Այս լուսնեակ գիշերը և այս ծաղկալից պարտէզը, օրիորդի այդ տխուր տրամադրութիւնը, երիտասարդին վստահութիւն տուող հանգամանքներն էին, առանց որոնց այդ օրը նա իր խոստովանանքը չէր անի:

Նատուրալիստները, նկարագրելով մի որ և է միջավայր, սկզբնաւորապէս նպատակ ունէին ծանօթացնել ընթերցողին այդ միջավայրին, առանց ճգնելու բացատրել նրա ազդեցութիւնը գործող անձերի հոգեկան շարժումների վրա: Բայց յետոյ, երբ որ հոգեբանական տարրը իշխող հանդիսացաւ բոմանուհ, նորագոյն նատուրալիստ հեղինակները աշխատեցան այդ երկրորդ տեսակէտից նկարագրութիւններ տալ:

Զուլի գրեաճքներում այս տարբերութիւնը ակներև է: Երբ նա կամենում է մեզ միայն բարձր ու վարժի նկարագիր տալ, նա լոկ մանրամասնութիւններ է բերում միջավայրի մասին, աշխատելով ինքը չէզօք մնալ, իսկ երբ նա իր հերոսի հոգեկան շարժումներն է ուզում բացատրել, նա դիտում է շրջավայրը այն գործող անձի հոգեկան աչքերով: Այս վերջին դէպքում այն մանր-մունք իրերը մի յայտնի գոյն են ստանում և կենդանանում են, կարծես հերոսը իր հոգին փչել է շրջապատող առարկաների մէջ:

Ահա մի հատուած:

(Երկու սիրահարներ. — երիտասարդ քահանայ Սերժը և օրիորդ Ալբինը չրջում են պարտիզում):

«Այս ժամերին պարտէզը ամբողջապէս նրանցն էր. նրանք տիրապետել էին այդու բոլոր անկիւնները: Վարդենին նրանց համար էր ծաղկում, կանաչազարդ գետինը նրանց համար էր քաղցր և մեղմ բուրմունքներ արձակում, — բուրմունքներ, որոնք գիշերները ներս էին մտնում լուսամուտով և նրանց աչքերին քուն բերում: Մրգաստանը կերակրում էր նրանց, Ալբինի գոգը պառւղիներով լրցնում և իրանց ճիւղերի անուշահոտ սուերի տակ սիրահարներին հովութիւն տալիս, երբ արեգակի ծագումից յետոյ նստում էին նախաճաշելու: Մարգագետնի վրա նրանց էին պատկանում կանաչը և ջրերը, — կանաչը, որը անվերջ տարածւում էր և լայնացնում իր

իշխանութեան սահմանները, անդադար նորանոր մետաքսեալ զորքեր փռելով սիրահարներէ առաջ,— ջրերը, որոնք նրանց ամենամեծ ցընծութեան աղբիւրներն էին, նրանց անբժուութեան, նրանց անմեղութեան պատկերը, այն զովացուցիչ հեղուկը, որի մէջ սիրում էին զովացնել իրանց պատանեկութիւնը։ Նրանք տիրապետել էին անտառը սկսած ահաղին կաղնիներին, որոնց հազիւ տաս մարդ կարող էին գրկել, մինչև մացառները, որոնց երեխան անգամ կրկնորէր.— անտառը իր բոլոր ծառերով, իր սուերով, իր ծառադիւղներով, իր բացորակ տեղերով, իր ծաղկապատ անցքերով, որոնք թռչուններին անգամ անյայտ էին,— անտառը, որի մէջ, ինչպէս մի վիթխարի վրանի մէջ, նրանք կէս օրին թաղցնում էին առաւօտը ծնած գզանքը։ Նրանք թաղաւորում էին ամեն տեղ, մինչև անգամ ապառաժների ծայրերին, աղբիւրների ակերին։ Այսպէս, այժմ աջ ու ձախ նրանք տէր էին և իշխող, նւաճել էին այս երկիրը, փայլում էին բարեկամ բնութեան մէջ, որը նրանց ճանաչում էր, որը ողջունում էր նրանց և հնազանդ աղախնութեան իրան զոհում նրանց երջանկութեան։ Յետոյ նրանք երջանկանում էին երկնքով, իրանց գլխի վերև տարածող այն լայն կապոյտ ծածկով։ Պարիսպները չէին քողարկում այդ երկինքը, որը նրանց հայեացքին էր պատկանում և մի մասն էր կազմում նրանց ապրելու բաղաւորութեան մէջ՝ ցերեկը իր յաղթական արևով, գիշերը ջերմութիւն անձրևող աստղերով։ Արեգակը սքանչացնում էր նրանց օրւայ ամեն վայրկենում, փոփոխւելով կենդանի մարմնի նման. առաւօտը աւելի սպիտակ, քան թէ նոր քնից զարթնող օրիորդը, կէս-օրին ոսկեգօծած, իբրև սիրով ու տարփանքով տոչորւած, երեկոյեան դալկացած, կարծես գզանքից դադարած քաղցր յոգնածութեան մէջ։ Երեկոները, արևը մայր մտնելիս, մի ժպիտ էր ուղարկում նրանց։ Երբեմն սահում էր հրդեհած երկնքի անդորրութեան մէջ, որտեղ մի ամպ անգամ չէր նկատւում, երբեմն էլ ցրւում էր ծիրանի ճառագայթների, պատուելով իր գոլորշիի ծածկոցը, որ դուրս ցատկի հրեղէն ալիքների պէս և քողարկի երկինքը, նման գիսաւոր աստղերի, որոնց ազինները հրդեհում էին բարձրաբերձ ծառերի զագաթները... Բացց բուսականութիւնը մինակ չէր, կենդանիներն էլ խոնարհւել էին նրանց առաջ։ Ալբինը

ու Սերժը ինքնակալների պէս շրջում էին խոնարհուող կենդանիների մէջ: Թիթեռնիկների երամները բարձրանում էին նրանց հայեացքը փաղաքշելու համար, հովհարում էին նրանց իրանց թևիկներով, հետևում էին նրանց, ինչպէս արեգակի կենսատու ողիներ, ինչպէս թռչող ծաղիկներ, որոնք թափ էին տալիս օդի մէջ իրանց բուրմունքները ! »

Վալտեր Սկոտը, Կուպերը իրանց պատմական վէպերի մէջ նկարագրական մասը հրաշալի ճոխութեան հասցրին: Նրանց տւած բնութեան նկարագրութիւնները մի-մի սքանչելի ձիթանկարներ են: Պատմական բովանդակի այս մեծ ստեղծողներից յետոյ, բովանդատները սկսեցին խախտել գիտնականների նման ուսումնասիրել հին աշխարհը, ասորեցոց, եգիպտացոց, հռոմէացեցոց, պարսից և միւս ազգերի քաղաքակրթութիւնը: Տէոֆիլ Գոտիէն իր «Կլէոպատրաի մի գիշեր» վէպի մէջ, Ֆլորբերը իր «Սալամբոի մէջ» երևում են իբրև լուրջ գիտեցողներ հին աշխարհի: Վիկտոր Հիւգօն իր Notre Dame de Paris բովանդատ զարմանալի ճշտութիւնով նկարագրում է հին Պարիզը: Իսկական միջավայրի նկարագրութեան մեծ կարևորութիւնը ճանաչւած էր Զոլայից առաջ Բալզակի, Ալէքսանդր Դիւմաի, Հիւգօի, Ժորժ-Զանդի տւած զարկից յետոյ: Ինչ ուղղութեան էլ պատկանէին բովանդատները, բոլորը պահանջ էին զգում նկարագրել մարդուն շրջապատող բնութիւնը, իրերը:

Սակայն միջավայրի նկարագրութեան այն ձևը, որից մի նմուշ տալու համար առաջ բերեցինք նախընթաց հատւածը, միմիայն մեծ դժոյղներին էր յաջողւել: Ֆլորբերի գրքերի մէջ, որտեղ մենք հիացումով ամեն տեսակ կատարելագործութիւններ ենք գտնում, դը Դոբլուրների գրածքներում, Ալէքսանդր Դիւմաի «Վամբլիազարդ Տիկին» բովանդատ և մեր ժամանակակից Ալֆրենս Դոդէի ¹⁾ օրինակելի վէպերում, որոնցից ամեն մէկը մի գլուխ գործոց է, մենք կարող էինք մատնանիչ անել մեծ քանակութիւնով այսպիսի նկարագրութիւններ:

¹⁾ Յոյս ունինք մի օր մի ընդարձակ էսիւդ տալ Ա. Դոդէի բովանդատին, որոնք նույնպէս պատկանում են նատուրալիստ դպրոցին, բայց որոնք որոշ ֆորմուլայի չեն ենթարկւած:

Նկարագրութեան այս ձևը, որը կարելի է հոգեբանական ան-
ւանել, անտարակոյս միակ ձևն է, որը կարող է հետաքրքրել հո-
գեբանին:

Ձուլի նման վարպետը չէր կարող չըհասկանալ և չըզգալ այս
նկարագրութիւնների անհրաժեշտութիւնը, իր գործող անձերի հո-
գեկան ընդհանրական շարժումները բնորոշելու համար: Եւ այս տե-
սակէտից նա դարուս ամենասքանչելի վիպասանների շարքն է
անցնում:

Առհասարակ Ձուլան իր գրքերի մէջ նկարագրութեանը մեծ
տեղ է տալիս: Նա պարզապէս սիրում է նկարել: Նա հոգով ար-
տիստ է:

Նրա բոմանները, այսպէս ասած, մի-մի պատկերահանդէսներ
են, պատկերազարդ գալերէաներ: Եւ որքան բազմակողմանի են
այս նկարները. կարծես ոչ մի բնական երևոյթ, ոչ մի անկիւն եր-
կնքում ու երկրի վրա չի ուզում անուշադիր թողնել: Եւ ընթեր-
ցողը պարզ զգում է, որ այս մի անդիմադրելի պահանջ է հեղինա-
կի համար: Նա չի կարող սառնասրտութիւնով մի հայեացք զցել
Պարիզի վրա և չնկարագրել նրան առաւօտ թէ երեկոյ, անձ-
րեւի տակ, թէ տաք արեւի ճառագայթներով սփռած: Զարմանալի
ճշտութիւն, զարմանալի ըմբռնումն կոլորիտի! Այնպէս որ մարդ
զանազանում է գոյների ամենաթռուցիկ նիւշանները (աստիճան-
ները), զգում է նկարագրած բնութեան արեւից ստացած ջերմու-
թիւնը, անձրեւից թափանցած խոնաւութիւնը և ձիւնի բերած
սառնութիւնը: !!

Իր գեղարւեստական ճաշակին հետեւելով, Ձուլան չի կարող անցնել
Նոր-Վամուրջի վրա, որ չընկարագրի Սենա գետը իր ափերը զար-
դարող Պարիզի բոլոր հրաշալիքներով, լուսնեակ կամ մութ գիշեր,
կէսօրին կամ արեւը մայր մոնելիս: Անտարակոյս, Ձուլի նկարագրու-
թիւնները չափազանց մեծ տեղ են բռնում,—անտարակոյս, յաճախ
նրանք ոչ մի կապ չունեն գործող անձերի հոգեկան աշխարհի հետ,
և այս կշտամբանքը մենք վստահ ասում ենք Ձուլի բոմանին. սա-
կայն ոչ մի գեղարւեստական հոգու տէր ընթերցող չի կարող չըս-
քանչանալ նրանցով և մի առանձին յափշտակման մէջ չընկնել:

Հետեւեալ յօդածներում մենք դարձեալ կանգ կառնենք նկարագրութեան նշանակութեան վրա հերոսի հոգեբանութեան տեսակէտից:

IV. ՃԻՇՏ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻ:

„La Société c'est l' imitation“
Tarde

Հասարակութիւնը նմանողութիւն է:
Տ = Ի Դ

Բնաւորութիւնների և բարք ու վարքի նկարագրութիւններ (ըստ Պօլ Բուրժէի). — Ի՞նչ է բնաւորութիւնը և բարք ու վարքը. — Նատուրալիստի դադափարը նկարագրութեան վրա. — Նրա սառնասրտութիւնը և անտարբերութիւնը դէպի իր նկարագրածը. — Ի՞նչ է Հասարակութիւնը (նոր թէօրիա). — Զոլայի պրոպոստ. — Նրա Le Ventre de Paris, Nana, Au Bonheur des Dames, Germinal, La Terre, L' Argent, La Débacle բովանդակող համառոտ պարունակութիւնը:

Հասարակական կեանքի ձիշտ և մանրամասն ուսումնասիրութիւնը իսկապէս նատուրալիստ բոժանի անմիջական նպատակն է: «Բարք ու վարքի բովանդ» հէնց նրանով էլ բնորոշուում է, որ «քրքրում է, հետազոտում է որոշեալ շրջանի կեանքը»:

Այս տեսակէտից բովանդատներին կարելի է, Պ. Բուրժէին հետեւելով, երկու կարգի բաժանել. — մէկ նրանք, որոնք նկարագրում են բնաւորութիւններ (Caractère — характер) և երկրորդ, որոնք նկարագրում են բարք ու վարք (meurs):

«Բնաւորութիւնը այն գծերն են, որոնցով մարդիկ տարբերւում են միմեանցից, իսկ բարք ու վարքը պարունակում է այն գծերը, որոնցով մի մարդ նմանում է մի ամբողջ դասակարգի: Այսպիսով, նկարագրել մի բնաւորութիւն — նշանակում է երեւան հանել առանձին արտակարգ անձնաւորութիւններ, նկարագրել բարք ու վարքը — նշանակում է ասպարէզ² հանել միջին կարգի մարդիկ: (P. Bourget)

Առաջին կարգի գրողներին պատկանում են մեծ ստեղծագործները. — Շէքսպիրը, Սոփոկլէսը, Բալզակը, Հիւգօն, Տոլստոյը, Դոստոյեւսկին և այլն. բարք ու վարքի նկարագրողներն են, — Գոնկուլները, Զոլան և նորագոյն բովանդատները մինչև հոգեբանների դպրոցը:

«Բարք ու վարք նկարագրելու համար նրանք (բովանդատները)

մանրամասնօրէն նկարագրում էին շրջալսւորը, ճանաչելով նրա անդեցութիւնը անձնաւորութեան վրա,» ասում է Պ. Բուրժէն:

Հասարակութեան կեանքը այնքան բարդ է, որ նրա կատարեալ և ամենակողմանի ուսումնասիրութիւնը անկարելի է: Բոմանիստը միայն ցոյց է տալիս մեզ մի որոշեալ շրջանի որոշեալ ժամանակաց կեանքը:

Նկարագրել կեանքը այնպէս, ինչպէս նա կայ, այնպէս, ինչպէս կազմակերպւել է դարերի ըրթացքում. — ահա նատուրալիստի իդէալը! Երբեք հասարակութեան սիրտը, պարզել նրա ծալքերը, մերկացնել նրան, որպէս զի նա երևայ իր իրական մերկութիւնով, իր կաշու իսկական գոյնով! Գործող արձերի մարմինը ու հոգին քրքրել, մտնել նրա տունը, ցնծալ ու տանջւել նրա հետ, խորհել ու գործել նրա հետ. — ահա նատուրալիստի իդէլը!

Իրական բոմանի ներկայացուցիչները ահագին տոկոճութիւնով սկսեցին դիտել իսկական կեանքի մանրամասնութիւնները: Համարեա ոչ մի դասակարգ, ոչ մի հասարակական շրջան ազատ չմնաց նրանց հետազոտութիւններին:

Անխնայ և անխտիր գիտնականի պէս, որի համար չկայ ոչ վատ, ոչ լաւ, ոչ ազնիւ և ոչ սոտորին իր հետազոտած առարկաների մէջ, նատուրալիստները անատոմիական դանակը ձեռներին մտան հասարակութեան զանազան շերտերը և սկսեցին քրքրել նրանց: Լաւն ու վատը, գեղեցիկն ու տգեղը, բարոյականն ու անբարոյականը նոյն գիտնականի սիրով ուսումնասիրեցին նրանք ու մեզ իրանց հետազոտութիւնների արդիւնքը տւեցին:

Բայց տեսնենք, թէ ինչ է հասարակութիւնը:

Նորագոյն մարդաբանական դպրոցը հասարակութեան կազմակերպութիւնը հիմնում է հոգեբանական օրէնքների վրա: Հասարակութիւնը այնպիսի մարդկանց համագումար է, որոնք ազդում են միմեանց վրա բարոյապէս և հոգեպէս: Այս փոխադարձ ազդեցութիւնը կամաց-կամաց մեղմ

կերպով միաձևում է մարդկանց հոգեկան և մտաւոր աշխարհները և այսպիսով գոյանում են մի շարք անձեր, որոնք մի լեզուով են խօսում, մի կրթութիւն են ստացել, մի կերպով են մտածում, զգում, միևնոյն իդէալները, միևնոյն ձգտումներն ունեն։ Այս անձերը միասին գումարաւած կազմում են մի դասակարգ, իսկ մի քանի զանազան դասակարգեր միանալով կազմում են մի հասարակութիւն։

Մի ուրիշ անգամ մենք մանրամասն կը ծանօթանանք այս թէօրիաի հետ, առ այժմ պահենք մեր մտքում այն, թէ հասարակութեան իւրաքանչիւր անդամը ազդու է մշացած անդամների բարոյական հոգեկան աշխարհի վրա և ազդու է փոխադարձաբար հասարակութիւնից։ Այս փոխադարձ ազդումն արդի մարդաբանական հոգեբանութիւնը բացատրում է փոխադարձ նմանողութեան օրէնքով, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հետեանք նոյնպէս փոխադարձ հիպնոսման։ Այս թեթեւ հիպնոսումները կամ ներշնչումները անդադար կատարւում են հասարակութեան մի անդամից միւս անդամներին վրա, և այսպիսով իրար նայելով, իրարից օրինակ վերցնելով, մի խօսքով իրար նմանւելով, մի որ և է հասարակութեան անդամները վերջ ի վերջոյ մի տեսակ կրթութիւն են ստանում և ուրեմն մօտաւորապէս միակերպւում են։ Այս է, որ իրաւունք է տալիս յայտնի Ֆրանսիական մարդաբանին ասել. «հասարակութիւնը նմանողութիւն է, այսինքն հաւաքական սոնամբոլիսմ (հիպնոսումն)։ Սակայն միայն մարդիկ չեն ազդում իրար վրա, բնութիւնն էլ, շրջապատող իրերն էլ կրթում են մարդուն։ Այս բարձր ազդեցութիւնների ներքոյ, այն է՝ դաստիարակութեան, ուսման, տեսած օրինակների, նկատած երևոյթների, դիտած իրերի և այլն, կազմւում են մարդիկ, որոնք սերտ կապւած լինելով միմեանց հետ, կազմում են մի ահագին ընտանիք, որ կոչւում է հասարակութիւն։

Այս բացադրութիւնից ականեր և, որ մի հասարակութիւն լաւ նկարագրելու համար անհրաժեշտաբար պէտք է ուսումնասիրել մարդկանց և իրերը, այսինքն այն բոլորը, ինչ որ մենք անւանեցինք շրջավայր։

Ճանաչել մի որ և է հասարակութեան անդամներին, ուսումնասիրել նրանց ծագումը, նրանց յաջորդական յատկութիւնները, նրանց դաստիարակութիւնը, նրանց բարոյական, մտաւոր ու ֆիզիկական առանձնաւատկութիւնները, — յետոյ դուրս բերել նրանց միմեանց վրա գործած ազդեցութիւնը (այսինքն, գիտնական բառով — ներշնչումները) — այդ կը նշանակի ուսումնասիրել մի հասարակութիւն:

Ահա այն դժուարին խնդիրը, որ կամեցաւ վճռել նաոուրաւ լիստ դպրոցը:

Եւ պէտք է խոստովանել, որ նա մօտեցաւ այս խնդրի լուծմանը: Այս տեսակէտից նա վերցնում է մի դասակարգ, ուսումնասիրում է նրան կազմող անդամներին, որքան հնարաւոր է մանրամասնօրէն, յետոյ դիտում է նրանց իրար վրա ունեցած ազդեցութիւնը, գրգռելով նրանց կրքերը և այդպիսով զանազան ընդհանրութիւններ առաջացնելով: Բայց քանի որ հասարակութիւնը մի դասակարգից միայն չի լինում բաղկացած, վասնորոյ ըմբռնիտը անհրաժեշտաբար պէտք է միւս դասակարգերին էլ դիմէր և մոցներ իբրեւ ազդող տարրեր իր նկարագրած դրուպայի մէջ:

Ձուլի ըմբռնները բոլորը այս սլոգանով են գրւած:

Le Ventre de Paris, Assomoir, Nana, Pot-Bouille, Au Bonheur des Dames, Germinal, L'oeuvre, La Terre, L'Argent, La D'èbacle, Էմիլ Ձուլի դիւսաւոր աշխատութիւններն են, որոնց մէջ նա տալիս է հասարակութեան կեանքի ուսումնասիրութիւնը:

Le Ventre de Paris — (Պարիզի որկոր) վէպում մէջ ըմբռնիտը մեզ մի հաստ հատորում զարմանալի համբերութիւնով նկարագրում է Պարիզի դիւսաւոր մթերքավաճառանոցի (Halles) պատկերը, իր աղմկալից խլրտումով, վաճառողների ֆիզիկական և բարոյական յատկանիշներով, ահազին ծանրութեան կթոցներ կրող յաղթանդամ բազարի ուժեղներով (forts des Halles), այս ահազին բազարը յաճախող ամբոխի աղմկալից, դատարկ ու լի զամբիւղներով մոնել դուրս գալով, մթերք վաճառող հաստափոր և կէկշան կանանց գոռում-գոչումով, իր երկաթէ ապակու պատերով ու ծածկով և ահազին շէնքի շուրջը պատող մեծ ու փոքր սալիկներով, որոնք շրջակաների բոլոր արդիւնաբերութիւնները, արեւը դեռ չը ծագած, բն-

րում են—Երբեք աչս անդունդը, որտեղից երկու ու կէս միլիոն բերաններ պէտք է օրաց ուտելու պաշար տանեն:

Nana (Նանա), որի մէջ Զոլան դուրս է բերում կանանց անբարոյական դասակարգը, որը Պարիզում պաշտօնապէս տաս հազարներով է հաշուում, իսկ իրապէս հարիւր-հազարներով (? Խմբ.), նրանց խաղաղած դերը ընտանեկան բարօրութեան տապալման մէջ, հասարակական զւարճալիքների անբարոյականացումն, պատանեկութեան գրաւումն, ծերերի յափշտակումն, այդ ընդհանուր հիպոստոսն այն կոկոսն երկից, որոնք լիքն են օտարոտութիւններով, որոնց հոգեկան աշխարհը կոնտրաստների, հակադրմութիւնների մի աշխարհ է, որտեղ ամենազաղրիկ անբարոյականութեան կողքին գտնում ենք չափազանց բարոյական զգացմունքներ, ամենամեծ սպարզամտութեան մօտ—դժոխացին խորամանկութիւն, իսկ անսահման ինքնազոհութեան մօտ—ամենաստոր անձնասիրութիւն:

Au Bonheur des Dames (Կանանց բաղդը) պատական վէպը, որի մէջ այնպէս զօրեղ գրչով դուրս է բերւած նոր ձևի վաճառականութեան կռիւը հին ձևի առևտրի հետ, նրա տապալող զօրութիւնը, իր ապրանքների սոսկալի դարսումներով, իր վաճառող դասի երարխական կազմակերպութիւնով, իր բաժանմունքներով մեծ ու փոքր մասերի (բէյոնների) զանազան իրերի համար—կառքերից, մահճակալներից սկսած մինչև ասեղ-թելը, անցնելով պատրաստի հագուստների, ձեռնոցների, ապակեղէնների ու խաղալիքների վրայով: Ահա գին մազազղիններ, որոնց չորս փոքոցի վրա լայն բացւող դռներով ներս են մտնում ու չարկերը լցնում 30—40 հազար ամլութիւն, —մազազղիններ, որտեղ յոգնածը հանգստանալու համար փափուկ թաւիշեայ բազկաթոռներ ունի հարուստ գրադարանի մէջ, որտեղ ծարաւողը անվճար ըմպելիքներ է ստանում, իսկ ցանկացողները անվճար թուղթ ու թանաք, որքան կամենան, իրանց թղթ-թակցութիւնները անելու համար,—մազազղիններ, որոնց մէջ կենտրոնանում է մի ամբողջ քաղաքի առևտուրը, որտեղ օրական խրիդը հասնում է երբեմն միլիոնի, որտեղ եռում է մի օտարօտի կեանք. գրգռում կանացի պճնասիրութեան, շլացում բէյոնների վրա ամենքի առաջ փուած հիանալի և գրաւիչ իրերով...

Germinal (Արշալոյս), հանքաբանւորների այս լուսանկարը,

որի վրա մենք կրակոտ գոյներով նկարած ենք տեսնում բաների սարսափելի տանջանքները գետնի տակ, գունատ դէմքերով, կռացած ողնաշարով: Մի ամբողջ հասարակութիւն, որը ստրուկ է դառել իր ուժերը ծծող հանքին, որի միջից հազիւ նա մի կտոր չոր հաց է դուրս բերում, և որի մէջ կեանքը մի զազրալի անբարոյականութեան ասպարէզ է դառնում, բռնաբարած դեռահասներով, պոռնկացած ամուսիններով!!

La Terre (Հող), որի մէջ Ֆրանսիական հողագործը պէտք է դուրս բերէր իր անսահման սիրով դէպի իր մշակած հողը, իր նեղ շրջահայեացով, իր աշխատասիրութիւնով, իր սոսկալի անբարոյականութիւնով և զարշելի ցինիսմով, որտեղ աչքի ընկնող գոյներով լուսաբանւած է հողային խնդիրը Ֆրանսիայում, դրամի անդիմադրելի ոյժի ներմուծումն հողագործների շրջանը, երկրագործութեան նոր սիստեմը, — մեքենայական մշակումն երկրի, — որը անխնայ կապում է ոչքարի ձեռները և մրցումն անկարելի դարձնում, որտեղ վերջապէս մարդը յարմարւել է իր անասուններին, որոնց հետ նա կողք-կողքի է ապրում, և որոնցից նա փոխ է առել մինչև անգամ ազատ, աշկարայ սիրելու սովորութիւնը!!

L'Argent (Արծաթ), այս վարպետական էտիւդը Պարիզի Ֆինանսական աշխարհի. — բանկային մեքենայութիւններ, որոնց միջից ծագում են կապիտալի սոսկալի կուտակումներ, քրտինքով վաստակած թշուառների գրոշներից գոյացրած, Հեղինակը այս գրքի մէջ բեր է հանում մի ամբողջ դասակարգ, հեշտ վաստակի փափազով գրողւած, մի դասակարգ, որի համար ոչ մի աւելի բարձր ձգտումն չկայ, բացի որսային վաստակը, — մի զարշահոտ մթնոլորտ, որտեղ մի քանի Գիւնդերմաններ և Սակարներ խաղում են մի ամբողջ հասարակութեան, մի ամբողջ երկրի բարօրութեան հետ ակցիաների միջոցով, գրաւելով և ի չար գործ դնելով ամբոխի թեթեւամիտ հաւատարմութիւնը, որտեղ մի վայրկենում դիզւում են և միւս վայրկենում օդի մէջ ցնդում ահաբիւն հարստութիւններ և որտեղ հրէայի սառնարիւն գործնականութիւնը զարմանալի անգթութիւնով տապալում է այն ամենը, ինչ որ ջանդգնում է դէմ կենալ նրա ստակ վաստակելու ամեն բան լափող ախորժակին:

La Débacle (Ջախջախումն կամ Ցապալումն) Ֆրանս-պրուսա-

կան սոսկալի պատերազմի այս կենդանի նկարագիրը, որի մէջ վառ զոյններով նկարագրուում է Սեդանի ահռելի կռիւը, Ֆրանսիական զօրքի զարհուրելի ջախջախումն, —այս սոսկալի պարտութեան պտտմութիւնը, որը պիտի Ֆրանսիան զուռ Ռիսմարկի անգթութեանը մատնէր, Նապոլէոն III-ին Վիշելմին գերի տար և հայրենիքը անդամահատէր... Այս պատական գրքում պէտք է զուրս բերէր նորագոյն պատերազմական արւեստի տարած յաղթութիւնը, Նապոլէոնեան միապետական ռազմագիտական սխտեմի վրա Ֆրանսիայի յետամնացութիւնը, իր տգէտ օժիցներնեով, և անձնազոհ զինւորներով, կառավարութեան անպատրաստականութիւնը, Պարիզի ամբոխի ինքնահաւանութիւնը, որը նրան ողայաբար բացականչել է տալիս՝ «A Berlin, à Berlin!!» (դէսլի Բերլին !):

Մենք մի քանի գրքերի մասին միայն խօսեցինք, բայց Զոլաի բոմանների մեծ մասը հասարակական կեանքի «էտիւդներ» են: Մենք կ'ասենք յետոյ, թէ ինչ տեղ են բռնում անձնաւորութիւնները Զոլաի այս էտիւդների մէջ, առ այժմ մեզ զբաղեցնում է նրա հասարակական կեանքի ուսումնասիրութիւնը՝ և այս տեսակէտից նրա նպատակը պարզ է, այն է, ներկայացնել մեզ հին կարգերի կործանումն և նոր կեանքի որ և է ծագումը: Այս այն յաւիտենական կռիւն է հին ու նորի, խաւարի և լոյսի մէջ: Այս տեսակէտից մենք Զոլաի կողքին կարողանում ենք դնել Ալֆոնս Դոդէին, Ժորժ Օնէին իրանց պատական բոմաններով:

(Կը շարունակւի)